

KÖZÖSSÉG-E A KISEBBSÉG?

Veress Károly

A liberális demokráciának azokban az elméleteiben, amelyek a kulturális (etnokulturális) kisebbségeknek nevezett embercsoportokkal kapcsolatban forgalmaznak, óhatatlanul felmerül a liberalizmus és a nacionalizmus egymással való kapcsolatának a problémája. Milyen természetűnek bizonyul ez a kapcsolat a diskurzusépítésnek ezen a szintjén?

A probléma lényegileg abban a kérdésben gyökerezik, hogy voltaképpen micsoda a kisebbség? Jogi és politikai elvek és rendszabályok által érdekérvényesítésükben és szabadságukban korlátozott egyének ad-hoc gyülekezete, vagy pedig az őt alkotó egyének létszámától és individuális meghatározottságaitól függetlenül, önállóan is fennálló közösség, amely saját érdekekkel, jogokkal és intézményi keretekkel bír? Lehet-e a kisebbségről, mint a közösségi létezés és a politikai cselekvés alanyáról beszélni? Van-e szubjektumszerűsége és szubjektum-státusza a kisebbségi közösségnek?

Ez a kérdéssor a problematizálásnak egy további irányát nyitja meg, amely nem hagyja érintetlenül a liberalizmus és nacionalizmus összefüggéseinek sem az elméleti alapjait, sem pedig az ideológiai vonatkozásait: ez a kisebbségi jogok, illetve a kulturális jogok, mint *kollektív jogok* problémája. Ebben a perspektívában az a kérdés merül fel, hogy létezik-e olyan, az őt alkotó egyénekről leválasztha-

tó, függetleníthető önálló kisebbségi vagy kulturális közösség, amelyet *egészében* illetnének meg ezek a jogok, s amely *szubjektuma* lehetne ezeknek a jogoknak?

Induljunk ki a liberalizmusnak és a nacionalizmusnak a liberális demokrácia elméletei által tételezett összefüggéseiből. A liberalizmus lényege szerint elsődlegesen az autonóm egyén és az egyéni szabadság lehetőség-feltételeit tartja szem előtt. Egyik mai teoretikus, Chandran Kukathas összegezése szerint a liberális elmélet *individualista*, mivel feltételezi, hogy a személy morális szempontból prioritást élvez mindenfajta társadalmi közösség követeléseivel szemben; továbbá *egalitárius*, mivel minden egyén számára „ugyanazt az erkölcsi státuszt biztosítja”; végül pedig *univerzalista*, mivel azt állítja, hogy az emberi nem az erkölcs szempontjából egységes.¹ Valójában azonban a liberális elméletek sem tudnak eltekinteni attól a mindennapi tapasztalattól és életgyakorlattól, mely azt mutatja, hogy az emberi individuumok *közösségekben* is élnek, továbbá, hogy az egyének és az egyéni élethelyzetek *egyenlőtlenek*, az emberi egyének, csoportok és kultúrák pedig *különbözőek*. Egyik oldaláról nézve a liberalizmus összekapcsolódik az individualizmussal, mint társadalomelmélettel, amely szerint – amint erre egy másik teoretikusa, Fr. A. Hayek rámutat – a társadalmi jelenségeket nem lehet más módon értelmezni, mint az egyének más emberekre irányuló és ezek várható viselkedése által vezérelt cselekvéseinek megértésén keresztül, szemben a kollektivistá társadalomelméletekkel, melyek azzal az igénnyel lépnek fel, hogy

---

1 Vö. Chandran Kukathas: Vannak-e kulturális jogaink? In Demeter M. Attila (szerk.): *Politikai doktrínák*. Partium Kiadó, Nagyvárad, 2004, 254.

közvetlenül felfogjanak társadalmi egységeket.² Másik oldaláról nézve viszont a liberalizmus nem kerülheti meg az egyén és közösség viszonyának a kérdését, amennyiben nem akar absztrakt egyének elméletileg megkonstruálható, de gyakorlatilag megélhetetlen szabad társadalmának a víziójánál megfenekleni. Hiszen az individualista elmélet perspektívájában is könnyűszerrel belátható, hogy az egyéneket azért részesíthetjük egyenlő bánásmódban, mert a valóságban nem egyenlők.³ A társadalmi „egyenlőség” legfennebb különbözők egyenlőségeként, az egyenlőtlenek egyenlőségeként valósulhat meg. Mint ahogy az individualista a szabad egyének önkéntes társulásait sem ellenzi,⁴ mivel éppen ezek erőterében bontakoztatható ki az egyének tényleges „szabadsága”.

Ezekből a belátásokból kifolyólag a liberális demokrácia elméletei és a liberális politikai gyakorlat számára egyaránt összekapcsolódik az autonóm és szabad egyénre épített társadalom gondolata az ilyen egyének nemzeti közösségének az eszményével. Demokratikus kibontakozás és nemzeti fejlődés mintegy kéz a kézben járva haladnak az európai modernitás morális és politikai hordozóiként. Mind az elméleti megfontolások, mind pedig a gyakorlati tapasztalatok amellet szólnak, hogy a liberális értékek és a nemzeti elv összeegyeztetése alapozhatja meg azt a modern társadalmi berendezkedést, amely az európai ember javát a leginkább szolgálja. Úgy tűnik, hogy a libe-

---

2 Vö. Friedrich A. Hayek: A valódi és a hamis individualizmus. In Ludassy Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai II.* Atlantisz, 1992, 117–118.

3 Vö. uo. 128.

4 Vö. uo. 129.

rális elmélet korábbi és közelebbi képviselői – legalábbis elvi szinten – ebben egyetértenek. A nemzeti elv a kollektív akarat megdönthetetlen hatalmán alapul – véli Lord Acton. A nemzet egysége ennek szükséges feltételét alkotja. Felfogása szerint a nemzet ideális egység, egy képzelt egységbe olvasztja be a szerteágazó érdekeket.⁵ W. Kymlicka is rámutat arra, hogy a liberalizmus és a nemzeti elv kapcsolatában egy átható feltevés érvényesül. Eszerint a politikai normák érvényességi köre az egyetlen integrált társadalomként felfogott *nemzetállam*. A demokrácia, az igazságosság, a legitimitáció, az állampolgárság elmélete és gyakorlata a modernitás történelmi kibontakozása során összefonódott a nemzeti intézményekkel. Az erre a tapasztalatra építő jellemző liberális nacionalista érv szerint a nemzeti identitásnak az emberi szabadság és önbecsülés megőrzésében játszott szerepe miatt, valamint amiatt, hogy a közös nemzeti identitás számtalan legitim liberális-demokratikus érték hasznára válik, *morálisan indokolt* állam és nemzet egybeesése.⁶

Kymlicka felteszi a kérdést: milyen affinitás áll fenn a nemzetállam és a liberális demokrácia között? A liberális nacionalisták e téren a szerves kapcsolat számos összetevőjét mutatják ki: a nemzeti identitás biztosítja a közös azonosságtudatot és bizalmat, ami az igazságosság alapja; a közös nemzeti nyelv lehetővé teszi a robusztus méretű tanácskozó demokráciát; összetett kapcsolat létezik az egyéni autonómia és a nemzeti kultúra között, mivel az embe-

---

5 Vö. Lord Acton: Nacionalizmus. In Ludassy Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai I.* Atlantisz, 1992, 139, 140.

6 Vö. Will Kymlicka–Christine Straehle: *Kozmopolitizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus: a legújabb irodalom kritikai áttekintése.* *Kellék*, 2001/17., 28, 29, 45.

rek szokások és értékek alapján választanak, s a nemzeti kultúra értelmes választási lehetőségeket nyújt az emberek számára.⁷ A liberális nacionalisták szerint tehát számos haszna van annak, amikor egy politikai közösség egyazon nemzettudattal rendelkezik.⁸ Mindezek alapján úgy tűnik, hogy kéz a kézben haladva fonódik össze a liberalizáció és nacionalizáció a felvilágosodást követően kibontakozó modern európai társadalmakban, s ehhez a „nemzetépítő államok”, „nemzetiesítő államok” kínálják a megfelelő intézményi keretet.

Egy másik szerző, Y. Tamir is úgy véli, hogy a liberalizmus és a nemzeti elv összekovácsolásából táplálkozó liberális nacionalizmus az egyén és a közösség viszonyának rendezésére is elfogadható megoldást kínál, mivel azt próbálja megragadni, ami lényeges mindkét doktrínában, átemelve a liberalizmusból az egyéni autonómia, az individuális jogok iránti elkötelezettséget, a nacionalizmusból pedig a közösséghez tartozás jelentőségének az elismerését, mind általánosságban, mind a partikuláris nemzeti közösségek vonatkozásában. Ennek hozadékaként válik lehetővé az egyén számára a *nemzeti identitásválasztás* és a *kultúrához való jog* gyakorlása.⁹

A valóságban azonban a liberalizmusnak és a nemzeti elvnek ez a politikai, morális és teoretikus összefonódása mégsem bizonyul problémamentesnek. Ennek jelei már a folyamat kezdeti szakaszában is kimutathatók, a jelenkori kritikai megközelítések pedig teljes szé-

---

7 Vö. uo. 32, 34, 35–36.

8 Vö. uo. 38.

9 Vö. Yael Tamir: Nemzeti identitásválasztás és a kultúrához való jog. *Kellék*, 2001/17., 57.

lességében és mélységében feltárják e folyamat belső (ön)ellentmondásosságát. Lord Acton felhívja a figyelmet arra, hogy voltaképpen kétféle liberalizmus van: angol és francia típusú liberalizmus, 1688 és 1789 örököse.¹⁰ Különbőségük leginkább a nemzeti dimenzió kibontakoztatási módjában mutatható ki. A *nemzeti szabadságra* építő liberális angol hagyomány és a *nemzeti egységre* építő demokratikus francia hagyomány a politikai gondolkodás két, egymással ellentétes végletét képviseli, ami már önmagában is a liberalizmus és demokratizmus viszonyának belső ellentmondásosságára utal. A szabadság sokféleséget eredményez, a sokféleség pedig a szabadság záloga – mutat rá Lord Acton. Ezzel viszont a nemzet és az állam lehetséges szimbiózisának is megvonja a határait. Ha egy állam kezei között több különböző nemzet él együtt, az az állam szabadságának egyszerre próbaköve és legfőbb biztosítéka. Ahol viszont a politikai és nemzeti határok egybeesnek, ott a társadalom fejlődése megtorpan, és a nemzetek olyan állapotba esnek vissza, mint amilyenben az emberek leledzenek, akik megtagadják az embertársaikkal való kapcsolattartást.¹¹ A homogén nemzetállam tehát legalább olyan mértékben kerékkötője is a szabadság és fejlődés kibontakoztatásának, mint amilyen mértékben a modern nemzeti állam képes kibontakozási keretet biztosítani a liberális demokráciának.

A helyzetet súlyosbítja az a körülmény, hogy a liberális demokrácia belsőleg ellentmondásos egysége kifelé az abszolutizmus erőivel ütközik. Lord Acton szerint a nemzeti elv ebben a konfliktusban csap át *nacionalizmusba*. Az ab-

---

10 Vö. i.m. 127.

11 Vö. uo. 141, 142.

szolutizmus váltotta ki a nacionalizmust – írja. Az abszolutizmus egyformán tagadja a nemzeti egység demokratikus felfogás szerinti jogát és a nemzeti szabadság liberális követelését. Ezért a nemzeti jogok legnagyobb ellensége a nacionalizmus modern elmélete. A nacionalista beállítódás az, amelynek horizontjában kiéleződnek a liberalizmus és nemzeti elv, a szabadság és egyenlőség kapcsolatai mélyén lappangó ellentétek, melyek egyúttal, ebben a dimenzióban a nemzetállammal azonosuló államalkotó nemzet és a nemzetállam keretei között élő többi nemzeti közösség konfliktusos viszonyában kerülnek felszínre. Azáltal, hogy az államot teoretikusan azonosítják a nemzettel, az ugyanazon határok között élő többi nációt gyakorlatilag alávetett helyzetbe kényszerítik – írja Lord Acton. Lehetetlené teszik, hogy az államalkotó, uralkodó nemzettel egyenlők legyenek, mert abban a pillanatban az állam megszűnne nemzeti lenni, s ez létének értelmét kérdőjelezné meg.¹² Lord Acton arra is felhívja a figyelmet, hogy az államnak és nemzetnek a nemzetállamban megvalósuló egysége egyúttal a további nemzeti fejlődésnek is határt szab, legalábbis ebben a formájában, mivel éppen a nacionalizmus doktrínája és gyakorlata révén elmélyül és egyúttal a felszínre is kerül a belső ellentmondásossága és tarthatatlansága. Ha elfogadjuk – mondja Lord Acton –, hogy a civil társadalom célja a szabadság biztosítása annak érdekében, hogy erkölcsi kötelességeinknek eleget tehessünk, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy alapjában véve azok az államok a legtökéletesebbek, melyek elnyomás nélkül tudnak magukba foglalni több különböző nemzetet. Az az állam pedig, mely nem képes különböző fajok követelését kielé-

---

12 Vö. uo.139, 150.

gíteni, maga fölött mond ítéletet. Ily módon a nacionalista elmélet a liberális szabadságot és a nemzeti demokráciát összekovácsoló forradalmi doktrína végét és lehetőségeinek a kimerülését jelenti: azáltal, hogy a nemzet jogainak az elsőbbségét hirdeti, a demokratikus egyenlőség rendszerre saját szélsőséges határain is túljut, és saját magával is elmentébe kerül.¹³

Liberalizmus és nacionalizmus összekapcsolódásában a nemzetállam elmélete és gyakorlata kapcsán megmutatózó probléma a nacionalizmus ideológiai és politikai közegében az államalkotó domináns nemzet és a nemzeti kisebbségek konfliktusos viszonyaiban csapódik le. Számos jel arra utal, hogy a konfliktusok kitermelődésének alapját maga a nemzeti és nemzetállami létezés belső önellentmondásossága képezi. Az alapvető konfliktusfelület között húzódik meg és termelődik folytonosan újra, aminek a nemzetnek saját egzisztenciális értelme és teoretikus lényege szerint lennie kellene és amiként a nemzet önnön nacionalista önértelmezésében önmaga számára, és kifelé, mások felé is mutatva magát feltűnik. A nemzet *nacionalista önértelmezése* a különféle nacionalista doktrínák formájában adott konkrét körülmények között nemzetalakítóként, nemzetépítőként is hat, egyfajta ellenhatásként is érvényesülve az állam polgárainak tényleges nemzetté szerveződési törekvéseivel szemben. A nacionalizmusnak ez a *paradox természete*, amely szerint a nemzeti törekvések érvényesítése során azok valós kibontakoztatásának egyre szélsőségesebb akadályozójává válik, még erőteljesebben feltáruul és lelepleződik a kortárs kritikai megközelítések fényében. H. K. Bhabha, a nemzeti törekvések és a modernítésra

---

13 Vö. uo. 150, 151.

jellemző fejlődés között kapcsolatot teremtő teoretikus és ideologikus beidegződésekkel ellentétben kimutatja, hogy a nemzet voltaképpen a kulturális modernitás *liminalitása-ként* mutatkozik meg.¹⁴ A nemzet képzetének történelmi szükségszerűségével ellentétben, és azzal szemben, hogy a nemzet a modern társadalmi összetartozás példája lehetne, Bhabha Gellnerre hivatkozva rámutat arra, hogy a nacionalizmus nem az, aminek látszik, és mindenekelőtt nem az, aminek önmagát feltünteti.¹⁵ Benedict Andersont idézve arra hívja fel a figyelmet, hogy a nacionalizmus a felvilágosodás képében próbálja önmagát ábrázolni, de sikertelenül. Úgy tűnik, hogy saját önmegvalósítását és önértelmezését mindig csak a Másik ellenében képes érvényre juttatni. A Másikkal való konfliktus mintegy bele van kódolva saját létfolyamatába. Ez azért van így – mutat rá Anderson révén Bhabha – mert a felvilágosodásnak magának is szüksége van a Másikra, hogy saját maga függetlenségét egyetemes ideálként állítsa be. A kulturális különbség a Másik helyén keresztül konstituálódik, s ez egyszerre jelenti azt, hogy az azonosulás tárgya ambivalens, és még inkább azt, hogy az identifikáció ágense sohasem tiszta vagy holisztikus, hanem mindig a helyettesítés, az eltolás és a projekció folyamatában jön létre.¹⁶ A nemzeti kibontakozás belső természetével mintegy szervesen összefügg tehát, hogy belső ellentmondásosságát a más embercsoportokhoz való viszonyaira projektálja, s e külső, és létértelméből fakadó-

---

14 Vö. Homi K. Bhabha: DisszemiNáció. A modern nemzet ideje, története és határai. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat Kiadó, Budapest, 1999, 86.

15 Vö. uo. 88.

16 Vö. uo. 88, 110.

an gerjesztett konfliktusok révén legitimálja önmaga számára és a világ előtt az önfenntartási és önépítési törekvéseit. E legitimációs törekvések gyakorta teoretikus szinten is kifejeződnek a liberális demokrácia elméletei és a nacionalista doktrínák kapcsolataiban, melyek révén az utóbbiak elemei beszüremlenek az elméletalkotásba, észrevétlenül eltérítve azt eredeti szándékaitól. Ennélfogva az elmélet számos pontján a liberális demokráciára jellemző társadalmi állapotok teoretikus megalapozásából a nacionalizmus ideologikus tartalmú apológiájává minősül át.

Próbáljuk ennek a belső ellentmondásosságának és kivetüléseinek megnyilvánulásait, valamint a domináns nemzet és a kisebbségek viszonyára való kihatásait néhány pontba tömörítve szisztematikusan felvázolni.

1. A felmerülő problémák kapcsán éppen a nemzet mi-benlétének kérdése tevődik fel kulcskérdésként. Mi a nemzet valós lényege és tényleges értelme szerint, és mi a nemzet a nacionalizmus horizontjában?

Liberalizmus és nemzeti elv történelmi, politikai és morális találkozási minden ideologikus, nacionalista színezetű eltérítésén túlmenően egy megkérdőjelezhetetlen igazságot tartalmaz és érvényesít: a nemzet lényege és értelme szerint autonóm, szabad individuumok szabad választáson alapuló közössége. Mint ilyen, semmilyen más, természeti alapon álló vagy történelmileg kialakult emberi közösséggel nem rokonítható, azaz nem a fajban, etnikumban, hagyományban, nyelvben, származásban vagy lelkületben gyökerező közösség. Ilyennek csakis a nacionalista (ön)értelmezés horizontjában tűnik fel. Azok a megközelítések, amelyek a nemzet valós lényegének felismerésére irányulnak, egyértelműen utalnak egy *ontológiai* vízváltóra a nemzet és a másfajta közösségek között. A nemzet nem egy közös ősz leszármazottait jelenti, hanem „morá-

lis és politikai teremtmény” – írja Lord Acton.¹⁷ Hasonlóképpen látja I. Berlin eszmetörténész is: a nemzet nem egy hagyományos közösségből nő ki, hanem éppen hogy egy hagyományos közösséggel szakító, abból kiváló, vagy annak megszüntetése révén felszabaduló egyének csoportosulásából formálódik. A nemzet egyesítő, dinamikus erő. Az etnikai kapcsolatok, a közös történelmi tapasztalat, egy társadalmi osztály, politikai párt, egyház vagy maga az állam, a hatalom és a tekintély központja lehet az a vonatkoztatási pont, amely vonatkozásában gyülekezhetnek és átcsoportosulhatnak mindazok, akiket a hagyományos életmódjukból kimozdítottak vagy azt tönkretették.¹⁸

Ezzel szemben a nacionalizmus éppenséggel egy olyan nemzeteszmét forgalmaz, amely a nemzetet, mint közösséget másfajta, a nemzettéválás folyamatát történelmileg megelőző közösségekből vezeti le, vagy ilyenekkel rokonítja. A nacionalizmusnak az ilyenszerűen alakuló nemzetképpével részletesen foglalkozik I. Berlin. Berlin hangsúlyozza, hogy a nacionalizmuson, mint tudatállapoton nem a nemzeti érzést érti, hanem a nacionalizmus tudatos doktrínává emelését, amely az egyéni tudatállapotnak egyszerre a terméke, világosabb kifejtése és szintézise is, és amelyet a társadalom elemzői hatóerőként és fegyverként ismernek el.¹⁹ Az ily módon felfogott nacionalizmus pontosan körülhatárolható, ideológiailag fontos és veszélyes elemeket tartalmaz: 1) azt a meggyőződést, hogy az emberek egy konkrét

---

17 Vö. i. m. 143.

18 Vö. Isaiah Berlin: A nacionalizmus; valaha elhanyagolták, ma hatalmas úr. In Ludassy Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai II.* Atlantisz, 1992, 236, 237.

19 Vö. uo. 224.

embercsoportokhoz tartoznak, és hogy a csoport életformája különbözik más csoportokétól; a csoportot alkotó egyedek alkotát a csoport alkata formálja, és az egyed alkata nem is érthető meg a csoportétól elszakítva; 2) a nemzetnek organizmusként való felfogását, a biológiai szervezet sémájához hasonlítva, s így képezve érvet annak alátámasztására, hogy az a lényegi egység, amelyben az emberi természet maradéktalanul realizálódik, nem az egyén, hanem a nemzet; 3) azt a meggyőződést, hogy a nemzetre jellemző célok, politikák, életformák a *mi* céljaink, vélekedéseink, s ily módon mindennek, amit az ember tesz, a nemzet céljai, élete, történelme adnak életet, értelmet; 4) s végül annak igazolását, hogy amennyiben a nemzeti organizmus igényeinek kielégítése összeegyeztethetetlen más csoportok céljainak teljesülésével, erőszakot alkalmazva léphet fel más csoportokkal szemben.²⁰ A nacionalizmus tehát „hit abban, hogy mindennél fontosabb szükséglet egy nemzethez tartozni; a hit a nemzetet alkotó elemek organikus viszonyában; a hit abban, ami a miénk, egyszerűen azért, mert a miénk; és végül, a hit abban, hogy tekintélyre és hűségre számot tartó rivális elemekkel szembekerülve saját jogcíme feltétlen elsőbbséget élvez” – összegez Berlin.²¹ Ebben a hitben látja Berlin a nacionalizmus éltető erejét. A nacionalizmus több pusztá nemzettudatnál, egy nemzethez tartozás élményénél: mindenekelőtt egy adott társadalom hagyományos értékeinek leereszkedő vagy lekicsinylő megítélése által kiváltott *válasz*, a megsebzett büszkeség és megalázottság-érzés következménye, gyűjtőpont az egyéni azonosulás érzései számára, s mint ilyen, hatalmi bázis. Ezért napjaink-

---

20 Vö. uo. 224, 225, 226, 227.

21 Vö. uo. 230.

ban egyetlen politikai mozgalomnak sincs sok esélye a sikerre, ha nem lép szövetségre a nemzeti érzéssel.²² A közkeletű nemzetfogalomban többnyire a nacionalizmus ideologikus nemzetértelmezése csapódik le.

2. A kortárs nacionalizmus-kritika ráirányítja a figyelmet a nacionalizmus nemzetképének *metaforikusságára* és *narratív* jellegére. Ebben a megközelítési perspektívában a nemzet narrációként szerveződő imaginárius közösségként épül fel. Bhabha szerint a nemzet megnevezése a „nemzet metaforája”, ami az értelmezők sokaságával rendelkezik.²³ Itt a metafora eredeti értelme szerint értendő, mint *köztes hely* a valós és a képzelt, a létebeli és a tudat, a megélt és az értelmezett között, amely kapcsolatot és átjárást teremt. A nemzet-metafora önkényes jelölő, amely, azáltal, hogy a nyelv leválasztódik a valóságról, lehetővé teszi a sajátos nemzeti temporalitást, a történelmi időnek azt a jelenbeli térbeliesülését és megszilárdulását, ami a homogén üres időnek egy formája. Bár a nemzet történelmileg jön létre, fő törekvése önmaga abszolutizálására, örökkévalóvá tételére irányul önmaga ismétlései és reprodukálásai révén. A nemzet a *jellenek* az a *jele*, amelyen keresztül a nemzet léte reproductív folyamatként megváltásra lel és megismétlődik – mondja Bhabha.²⁴ A kulturális modernitásnak ez az ideje a nemzetnek, mint „elképzelt közösségnek” a szimbolikus struktúráját hozza létre, amely a nemzet elképzelt világát szociológiai szilárdsággal ruházza fel. Az időnek ez az (üres) *teljessége* a realizálódó polgári jelenidejűség egy

---

22 Vö. uo. 231, 232, 243.

23 Vö. i. m. 87.

24 Vö. uo. 92.

formája.²⁵ A modernitás problematikus határai a nemzet terének ambivalens temporalitásában nyernek kifejeződést.²⁶ Ebben mutatkozik meg az állami keretek között kiterjedő és térbeliesülő nemzet totalizáló és homogenizáló hatalma. De éppen ezáltal differenciáló is egyben; folytonosan kitermeli a nemzeti tér heterogenitását és pluralitását, de ugyanakkor el is tolja ezt az alternatív nemzeti törekvések irányába. Mert a nemzet politikai egysége a végérvényesen plurális modern tér folytonos eltolásaiból áll – mutat rá Bhabha. A problémát – mondja Bhabha – nem a nemzet önazonossága és a vele szemben álló más nemzetek mássága jelenti. Sokkal inkább a nemzetnek önmagán belüli megghasadásával szembesülünk, amely a népesség heterogeneitását artikulálja. Az *Önnön-Magától* elszigetelt nemzet, amely elidegenedik örökös önteremtésétől, olyan liminális jelölési térré válik, amelyet belülről jelölnek a kisebbségek diskurzusai, az egymással versengő népek heterogén történelmei, az egymásnak feszülő autoritások és a kulturális különbségek feszültségének locusai.²⁷ A kisebbségi diskurzusok a nemzet alternatíváiként jönnek létre a pluralitásnak abban a terében, amelyet a nemzet egy homogén időtérré akar változtatni. A fő ellentmondás a nemzet azon igénye, hogy a jelen egyedüli normája legyen, valamint a nemzeti szubjektumnak a jelenidejűség kulturális pluralitásában való felbomlása között húzódik meg. Ez utóbbi következtében maga a nemzet látja el elméleti pozícióval és narratív autoritással a marginális hangokat vagy a kisebbségi diskurzusokat. Ráadásul a nemzet ellenalternatívái megzavar-

---

25 Vö. uo. 105, 106.

26 Vö. uo. 88.

27 Vö. uo. 94–95.

ják azokat az ideológiai manővereket, melyek segítségével „elképzelt közösségek” esszencialista identitást nyernek.²⁸ Ebben a kritikai perspektívában tehát a kisebbség nemzeti törekvései és a kisebbségi diskurzus a nemzeti totalizáló törekvések folyományának tűnik, amely a nemzet ellenében, de annak mintájára, azaz alternatív nemzeti törekvés-ként szerveződik. A kisebbségi diskurzus – mondja Bhabha – „szupplementum”, amely az elsődlegesen domináns diskurzus referencialitásának fogalmi közé iktatja be magát, s így szembeszegül az általánosítás, a szociológiai szilárd-ság létrehozásának implicit hatalmával. A szupplementum hatalma nem a múlt és a jelen előre megalkotott ellentmondásainak a tagadása; hatalma abban áll, hogy újraértelmezi azokat a korokat, fogalmakat és tradíciókat, amelyeken keresztül bizonytalan, múlandó jelenünket a történelem jeleivé alakítjuk át.²⁹

3. Ezek után joggal tevődik fel a kérdés: micsoda tehát a kisebbség? Akárcsak a nemzet teoretikus és nacionalista szemlélete és értelmezése között megmutatkozó különbség esetében, a kisebbség vonatkozásában is számot kell vetni azzal, hogy lényeges eltérés mutatható ki a nemzeti kisebbség lényegi és értelme szerinti meghatározása valamint a kisebbségi nacionalizmust felkaroló és gerjesztő kisebbségi diskurzus kisebbségképe és kisebbségértelmezése között. W. Kymlicka meghatározása szerint a nemzeti kisebbség egy terjedelmesebb államon belül magát nemzetként meghatározó etnokulturális csoport.³⁰ Egy etnokulturális csoportnak nemzetként való önmeghatározása épp-

---

28 Vö. uo. 96, 97.

29 Vö. uo. 103.

30 I. m. 29.

úgy a nacionalizmus jegyében történik, mint az államot alkotó nemzet nacionalista önszemlélete esetében. Kymlicka kimutatja, hogy ebben az értelemben létezik állami nacionalizmus, az állam nemzetépítési politikája, s az ehhez kapcsolódó politikai mozgalmak és nyilvános célkitűzések, amelyek megkísérlik biztosítani, hogy az állam valóban „nemzetállam” legyen, amelyben az állam és a nemzet egybeesik. Ugyanakkor létezik kisebbségi nacionalizmus, amelynek jegyében egy állam etnokulturális kisebbségei lépnek fel saját állam létrehozása érdekében. A kisebbségek gyakran tekintik magukat „nemzetnek a nemzetben”.³¹ A nyugati demokráciákban a nemzeti kisebbségek egyre rendíthetlenebbül követelik nemzetként való elismerésüket és nemzeti jogaikat. A liberális nacionalista érvek egyformán alkalmazhatók a kisebbségi és a domináns nemzetre – véli Kymlicka.³²

A kétfajta, egymás mintájára szerveződő és egymást kölcsönösen gerjesztő nacionalizmus erőterében merül fel kérdés, hogy vajon a nemzetállamok „nemzetépítők” vagy „nemzetrombolók”? Kymlicka úgy véli, hogy igazából mindkét tendencia érvényesül, mivel a nemzetállamok valójában *többnemzetiségű* államok. A nemzetállami törekvések a kisebbség irányában nemzetrombolókként nyilvánulhatnak meg, amennyiben nemzet és kisebbség nacionalista önmeghatározásukban elsődlegesen szilárd közösségeknek tekintik magukat. Annak ténye – mondja Kymlicka –, hogy az állami nemzetépítés kisebbségi nemzetrombolást jelenthet, még akkor is, ha a liberális demokratikus alkotmány korlátai között zajlik, megmagyarázza azt, mikép-

---

31 Vö. uo. 39.

32 Vö. uo. 44.

pen maradhatott a kisebbségi nacionalizmus ilyen hatalmas erő a nyugati demokráciákban. A liberális nacionalista nem szabadulhat meg az állami és kisebbségi nacionalizmusok közötti konfliktusok lehetőségétől. A nemzetállamok többnemzetiségéből következően jóval több nemzet létezik, mint amennyi állam lehetséges, s ez a tény folyamatosan provokálja a szélsőséges megoldásokat, melyek vagy 1) a többnemzetiségű államok felbontását, vagy pedig 2) a konkurens nemzeti identitások elpusztítását eredményezhetik. De a liberális demokrácia elméleti nézőpontjából tekintve az sem kizárt, hogy a nemzeti kisebbség rendelkezhet saját konkurens, a domináns nemzettel párhuzamos önkormányzati társadalommal és nemzetépítési politikával, amely szavatolja a kisebbségek számára az önkormányzás és a csoport-alapú politikai képviselő jogát, a kulturális fennmaradást veszélyeztető kérdésekben vétőjogot biztosít, s a nyelvi méltánytalanság elkerülését a kisebbségi nyelv hivatalos nyelvként való elismerésével oldja meg.³³

Kymlicka álláspontja Hayek demokrácia-konceptiója irányából is megerősíthető. A demokrácia – mutat rá Hayek – azon a megállapodáson alapul, hogy a közös cselekvés felől a többségi vélemény dönt, ez azonban nem jelenti azt, hogy ami ma a többségi nézet, annak általánosan elfogadott nézetté kell válnia – még akkor sem, ha erre lenne szükség a többség céljainak megvalósításához. Éppen ellenkezőleg, a demokrácia egész igazolása azon a tényen nyugszik, hogy ami ma egy parányi kisebbség véleménye, az idővel többségi nézetté válhat. Hayek úgy véli, hogy az egyik legfontosabb kérdés, amelyre a politikaelméletnek a közeljövőben meg kell találnia a választ, éppen az, hogy

---

33 Vö. uo. 39, 43, 45.

hol húzódik a határvonal azok között a területek között, amelyeken a többségi véleménynek mindenkire kötelezővé kell lennie, és azok között, amelyeken hagyni kell érvényesülni a kisebbség nézetét, ha ez a köz valamilyen szükségletét jobban kielégítő eredményekkel jár. Hiszen a versengésnek pontosan az a lényege, hogy megadja a kisebbségnek az érvényesülés esélyét. Ahol a kisebbség mindenmű kényszerítő hatalom nélkül képes erre, ott mindig jogot is kell kapnia rá.³⁴

4. A nemzet és a másfajta közösségek közötti ontológiai választóvonal az egyén és közösség viszonyában megmutatkozó különbségtevésre is kiterjed. A származás, a hagyomány, stb. alapján álló közösségek esetében a közösség önálló ontikus realitásként leválaszthatónak bizonyul az őt alkotó egyénekről, s szembeállítható az egyénekkal, mint olyan, amely képes hatalmat gyakorolni fölöttük. A közösség elnyomó hatalma és a saját akaratát érvényesíteni akaró egyén lázadása jeleníti meg közösségnek és egyénnek ezt a fajta konfliktusát. A nacionalista ideológia nemzeti önszemlélete hasonlóképpen igyekszik a nemzetet, mint szilárd, önálló közösséget az őt alkotó egyénekről leválasztani, s a nemzetállami keretben megalapozott politikai, morális és kulturális hatalmi képződményként az egyénekkal szembeállítani. Az itt megmutatkozó ellentmondás volta-képpen kibontakoztatja azt az önellentmondást, amely már magában a liberalizmusban is meghúzódik abban a vonatkozásban, hogy az emberi önmegvalósítás és önérvényesítés alapját az egyénbe, az individuumba helyezi, az egyén önazonosságának a kibontakozását viszont a nemzeti közösségi identitás talaján tételezi. A nacionalista önértelme-

---

34 Vö. i. m. 144–145, 145.

zés révén önmagát közösségként konstituáló nemzet ön-
nön ellentettjét, a kisebbséget is közösségként konstituál-
ja az ide kapcsolódó kisebbségértelmezésében, és fordítva:
a kisebbségi nacionalizmus a közösségi önértelmezés na-
cionalista ideológiai mintájára – mivel ezen az ideológiai
szemüvegen keresztül a nemzetben a kisebbségnek ellen-
szegülő szilárd közösséget lát – a kisebbséget is az őt alkotó
egyénektől függetleníthető, velük szemben álló elsődleges
közösségként, önálló ontikus realitásként tételezi.

A nacionalizmusra jellemző ideologikus nemzet- és
kisebbségértelmezéstől eltérően a liberális demokrácia el-
méletei egyén és közösség viszonyának a kérdését mind
a nemzet, mind a kisebbség esetében igyekeznek arra
az előfeltevésre alapozni, miszerint a nemzeti és a kisebb-
ségi közösség esetében a közösség ontológiai természete
alapvetően különbözik az előbb felvázolttól: a közösség
önálló szabad egyének szabad társulása. Ebben a tekintet-
ben elfogadhatónak tűnik Ch. Kukathas álláspontja, misze-
rint a csoportok nem állandó, változatlan létezői az erköl-
csi és politikai univerzumnak. Amit a kulturális közössé-
gekről mond, kiterjeszhető nemcsak a kisebbségekre, ha-
nem a nemzeti közösségekre is. A kulturális közösségeket,
mint *önkéntes* társulásokat lehet elgondolni, olyan egyének
társulásaiként, akiket a történelem és a körülmények hoz-
tak össze. A kulturális közösségeket tehát egyének társu-
lásainak kell tekinteni, akiknek szabadságukban áll, hogy
olyan közösségi gyakorlatok szerint éljenek, amelyeket el-
fogadhatóknak tartanak. Az egyéneknek szabadságukban
áll, hogy kiváljanak az ilyen közösségekből. A kulturális
közösségek annyiban tekinthetők önkéntes társulásoknak,
amennyiben a tagok legitimnek ismerik el a társulás feltéte-
leit és tekintélyét, amelyek fenntartják a csoportot; az ilyen
elismerés bizonyítékaul elégséges az a tény, hogy a tagok

nem hagyják el a csoportot. Ebben a perspektívában tekintve tehát a közösség autoritásának alapja nem a kultúra valamilyen joga, hogy állandósuljon vagy fennmaradjon, hanem tagjainak beleegyezése. Ezzel szemben – mutat rá Kukathas – a legtöbb kulturális közösség nem önkéntes társulásnak tekinti magát, hanem olyannak, melyben a tagságot általában a születés határozza meg, „természetes” alapon, azaz magáévá teszi azt az ideologikus önszemléletet, amelyet a nacionalizmus forgalmaz.³⁵

Hasonlóképpen látja a kérdés lényegét Y. Tamir is. A nemzeti csoportosulások amorfok, informálisak, folyamatosan változnak, elképzelt közösségek. Az intézményes közösségekkel ellentétben, nélkülözik a tagság pontos kritériumait, ezért – úgy véli Tamir – a gondolat, hogy jogokkal ruházzuk fel őket, elméleti és morális nehézségekbe ütközik. A valós élethelyzetekben sokkal inkább kultúrák, értékek, életformák versengéséről van szó, mint valamely homogén közösségi állapot dominanciájáról. Az egyének mind morális, mind pedig közösségi identitásuk tekintetében választhatnak. Valamely kulturális közösség tagjának lenni számukra azt jelenti, hogy részt vesznek a kulturális pluralitással járó interpretációk versengésében, a különböző álláspontok vitájában, anélkül hogy vakon követnék az egyik vagy másik értelmezést.³⁶

Község-e tehát a kisebbség? Pontosabban: miként, hogyan lehet közösség a kisebbség? Az előbbieken egy olyan perspektíva megnyitásához jutottunk el, amelyben a kisebbségnek, mint kulturális közösségnek a *hermeneutikai* természete tárul fel. A kisebbség – bármennyire pa-

---

35 Vö. i. m. 262, 263.

36 Vö. i. m. 70, 75.

radox módon hangzik is – szabad individuumok szabad társulásaként válhat tényleges közösséggé, a szónak abban a nacionalista ideologizálástól megtisztított értelmében, amelyben tényleges beszélgető közösségként, tapasztalati és értelmezési közösségként ragadható meg és tárható fel az igazi lényege. Az egyéneknek a benne való részvétele révén formálódik közösséggé, mint ahogy e közösségben való részvétel révén érvényesíthetik az egyének is szabadon a saját individualitásukat. Úgy, ahogy a liberalizmus nem építhet valós társadalmi és politikai gyakorlatot az absztrakt egyén ideájára, a többségi és a kisebbségi nacionalizmus sem lábalhat ki a feloldhatatlannak tűnő ellentmondásoknak a közösségi és az egyéni energiákat egyaránt felemésztő örvényéből, amennyiben nem változtat azon, hogy az absztrakt közösség ideájára építsen önreproduktív politikai gyakorlatot.